

- HUNTINGTON, S. P. (1996). *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Yetkin Yayınları
- KHALIFA, S. (2015). *Egypt's Lost Spring: Causes And Consequences: Causes And Consequences*. California: Preager.
- MAIR, S. (1997). *The Role Of The German "Stiftungen" In The Process Of Democratisation*. European Centre For Development Policy Management.
- MERKEL, W. (2010). Strategien der Demokratieförderung: Konzept und Kritik. In *Strategie in der Politikwissenschaft* (ss. 151-179). VS Verlag Für Sozialwissenschaften.
- MILLER, D. (2016). *Strangers in Our Midst: The Political Philosophy Of Immigration*. Harvard University Press.
- OLSON, M., 1993. Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review* 87, 567 – 576
- ÖZENSEL, E., ve BOZBAS, G. (2014). *The Effect Of The Arab Spring On The Transformation Of Turkish Conservative Tradition And Policies*. Hemispheres, 29(2)
- ÖZKAYA, Y. (1991). "Altı İlke." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(08).
- POWELL, J. M. (2014). "An Assessment Of The 'Democratic' coup Theory: Democratic Trajectories in Africa, 1952–2012". *African Security Review*, 23(3), 213-224.
- RODMAN, P. W. (1996). Policy Brief: Don't Destabilize Algiers. *Middle East Quarterly*.
- ROSE, G. (1998). Haiti, Richard Haass, *Economic Sanctions And American Diplomacy* (ss. 57 - 84). New York: Council on Foreign Relations.
- RUMMEL, R. J. (1997). *Power Kills: Democracy As A Method Of Nonviolence*. New Brunswick, NJ: Transaction Publisher
- SANDSCHNEIDER, E. (2003). *Externe Demokratieförderung. Theoretische Und Praktische Aspekte Der Außenunterstützung Von Transformationsprozessen*. Gutachten für das Centrum für Angewandte Politikforschung. München
- SCHRAEDER, P. J. (2002). *Exporting Democracy: Rhetoric Vs. Reality*. Lynne Rienner Publishers.
- SEN, A. (1994). "Freedoms And Needs". *New Republic*, 31-37.
- ŞEN, S. (2004). *AKP Milli Görüşçü Mü? Parti Programında Milli Görüş*, İstanbul: Nokta Kitap.
- TANSEY, O. (2016). The Limits of the "Democratic Coup" Thesis: International Politics and Post-Coup Authoritarianism. *Journal of Global Security Studies*, 1(3), 220-234.
- TUNAHAN, Ö. (2015). "28 Subat Süreci: Post-Modern Darbe'nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Destegi". *Bilgi Dergisi*, 17(1).
- VAROL, O. O. (2012). "The Democratic coup d'etat". *Harvard International Law Journal*, 53(2).
- WOLFF, J. (2014). "Democracy Promotion As International Politics: Comparative Analysis, Theoretical And Practical Implications", Jonas Wolff, Hans-Joachim Spanger, Hans-Jürgen Puhle (Ed.) *The Comparative International Politics Of Democracy Promotion* içinde (ss. 253-288.), London: Routledge

“SESSİZ YIĞIN”LARIN SOSYAL TEORİDE ELE GEL(E)MEYİŞİ: 15 TEMMUZ ÖRNEĞİ

THE INABILITY OF ADDRESSING THE “SILENT MASSES” IN SOCIAL THEORY: THE EXAMPLE OF JULY 15TH

İBRAHİM NACAĞ*

ABSTRACT

Like the others, the concept of “silent masses” in sociological reality is problematic. Because all conceptualizations based on social reality are insufficient to explain practical facts. Therefore, all the new experiences to date which construct social reality should be discussed. Political and social experiences in the recent history of Turkey, have presented the “silent masses” conceptualization to social scientists for describing general parts of society. Therefore, generally it has been thought that the conceptualization is the best expression to define Turkish society. However, the coup attempt of 15th of July and the social reflection shown to it, caused to improve new interpretations instead of the old dominant mentality. This article has been written on this requirement. In the article, concepts of mass, social mass and crowd will be analysed by the concept of “silent mass”. By applying historical experiences the transformation of 15th of July and this conceptualization will be criticized.

Keywords: Silent Masses, Mass, Social Theory, 15th of July

ÖZ

Diğer pek çok kavram gibi “sessiz yığın” kavramının da sosyolojik gerçeklikle ne derece örtüştüğü problemli. Çünkü toplumsal gerçeklikten hareketle oluşturulan kavramsallaştırmalar, çoğu zaman pratikteki olguyu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, toplumsal gerçekliği inşa eden her yeni tecrübenin güncel bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Yakın Türkiye tarihindeki siyasi ve toplumsal tecrübeler bize (genel anlamda sosyal bilimcilere) geniş toplumsal kesimler hakkında “sessiz yığın” kavramsallaştırmasını sundu. Dolayısıyla Türkiye toplumunu tanımlamak/tarif etmek için en uygun ifadenin/tabirin bu olduğu düşünüldü. Fakat 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında gösterilen toplumsal refleks, bugüne kadarki hâkim anlayışın ötesinde yeni yorumların yapılmasını gerektirdi. Bu makale böyle bir gereklilik üzerine kaleme alınmıştır. Makalede “sessiz yığın” kavramından hareketle kitle, sosyal yığın, kalabalık kavramları tahlil edilmeye çalışılacaktır. Analizde tarihsel tecrübelerden yararlanılacak, aynı zamanda 15 Temmuz olayının bu algıyı (ya da kavramsallaştırmayı) nasıl dönüştürdüğü hususu kritik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sessiz Yığınlar, Kitle, Sosyal Teori, 15 Temmuz

* Yrd. Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Giriş

Sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide, “toplum” kavramının nasıl tanımlanacağı, toplumun sınırlarının neye göre belirleneceği hâlâ tartışmalı bir konudur. Kavramın tanımı noktasında sosyologlar asgari bir müşterekte birleşmiş gözükse de toplumsal değişim dönemlerinde öne sürdükleri tespit ve değerlendirmelerle belli ölçüde farklı tahayyüllere sahip olduklarını göstermektedirler. Sahip olunan sosyolojik tahayyülün farklılığı kaçınılmaz olarak toplumdan farklı şeylerin anlaşılması sonucunu doğurmaktadır. Burada ister istemez, din, siyaset, ideoloji, eğitim, ekonomik düzey ve kültürel sermaye gibi unsurlar etkili olmaktadır.

En genel anlamda toplum kavramının tanımı yapmak istesek “sosyal gereksinmelerini karşılamak için etkileşen ve ortak kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu bir birlikteliktir” (Fichter, 2002: 79) diyebiliriz. Fakat diğer bütün tanımlamalar gibi bu tanım da yetersiz olacaktır. Çünkü etkileşim halindeki insanları bir arada tutan şey bazen din, bazen ırk, bazen dil, bazen kültür olabilmektedir. Bu yüzden toplumu oluşturan insanların tahayyüllerinin ötesinde/üstünde bir toplum tanımı yapmak, kendi içinde sürekli bir noksanlık üretecektir. Bu sebeple evrensellik iddiası taşıyan bir toplum ya da topluluk tanımlaması, o toplumun aktörlerinin tahayyülündeki tanımlama ile çoğu zaman örtüşmemektedir. Örneğin Türkiye toplumunu oluşturan hususiyetler olarak Müslümanlık ve Türklük vasıflarını öne çıkardığımızda, hangi toplumun hangi kimliklerin öteki olarak tanımlanacağı sorunlu bir hale gelebilmektedir. 2010’lardan sonra özellikle Türkiye’nin güneyinde yaşanan siyasi ve toplumsal kriz/savaş hali, Türkiye toplumu için kimin öteki, kimin bizden olduğu ayrımını muğlaklaştırmış durumdadır. Türkiye özelinde Müslüman Türk bir vatandaş için, Sünni Kürt birisi mi yoksa Şii Türk mü daha öteki olarak algılanıyor, cevabını vermek biraz zorlaştı. İslami daha doğrusu mezhepsel duyarlılığı merkeze alanlar için öteki başka, vatan ve milli hassasiyeti öne çıkaranlar için öteki başkadır. Terazinin bir tarafına milli, siyasi ağırlıkları koyanlar için Türkiye toplumunun sınırları ile dini/İslami duyarlılıklarını koyanlar için sınırlar farklılaşmaktadır. Dolayısıyla hangi toplumu ele alırsak alalım, toplumun ya da sosyal kimliklerin ele gelmeyen bir tarafının olduğunu sürekli akılda tutmak gerekir.

Bu makalenin konusu böyle bir zihni arka plandan hareketle oluşturulmuştur. Tartıştığı temel mesele ise toplum kavramı ile birlikte zikredilen fakat çoğu zaman toplumsal olguları ve hareketleri yeterince açıklayamayan kavramlar ve argümanlardır. Bu kavramlardan kastettiğimiz, toplumu sadece belirli bir yönden açıklamaya çalışan, fakat kuşatıcı olmayan

kavramsallaştırmalardır. Topluluk, örgüt, kitle, sosyal yığın ve kalabalıklar bu ifadelerden bazılarıdır. Tabii ki bu kavramların, toplumsal gerçeklikteki karşılığını değerlendirmek istememizin temel nedeni, Türkiye'nin iki üç ay önce yaşadığı 15 Temmuz darbe girişimi ve bu girişime toplumun gösterdiği reflektir. Yaşanan bu toplumsal olay o kadar ilginçtir ki; 15 Temmuz öncesi ve sonrasında aynı toplum (kitle, halk, yığın ne dersek diyelim) için çok farklı şeyleri söyleyebilmeyi mümkün kılmıştır. Malum üzere sosyologlar ele aldığı, gözlemlediği toplumlar hakkında ileri sürdüğü tezlerde belirli yaşanmışlıklar ve toplumsal tecrübelerden hareket etmektedirler. Kehanette bulunmak iddiasında olamayacakları için sosyologlar, ancak bugüne kadar gözlemledikleri toplumsal olgu ve olaylar üzerinden belirli öngörülerde bulunabilirler. Bu öngörüler de ancak sosyoloğun gözlem, tahayyül ve yorum meziyetlerine bağlı olarak isabetli olabilir. Her yeni olay yeni bir toplumsal hareketi, her yeni toplumsal hareket de yeni bir toplumsal olguyu ürettiği için bugünün sosyologlarının yapması gereken, bu koşulları dikkate alarak yeni değerlendirmeler ve isabetli tahliller yapmaya çalışmaktadır. Bu değerlendirmelere geçmeden önce kitle toplumu, sosyal yığın ve kalabalık kavramlarının izahını -kısaca- yapmakta fayda görüyoruz.

Kitle, Yığın ve Kalabalık Kavramları Hangi Toplumun Tarifi Eder?

Birbiriyle ilişkili olan fakat aralarındaki anlamsal farkları ihmal edemeyeceğimiz bu kavramlar, özellikle Türkiye'de halkı tarif ve işaret etmek için mütemediyen kullanılmaktadır. Bu kullanımlar her zaman toplumun geneli için dillendirilirse de belirli bir toplumsal kesimi işaret etmek için kullanıldığı vakidir. Örneğin "halk" kavramının, siyasetçilerin dilinde farklı toplumsal kesimlere işaret ettiğine şahit olabiliyoruz. İktidarın dilindeki "halk bunu istiyor" ibaresi, toplumun bütün kesimlerinin aynı şeyi istediği anlamına gelmez. Muhalefetin dilinde "halk bundan rahatsız" ibaresi de toplumun bütün kesimlerinin -iddia edilen her ne ise- ondan rahatsız olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla halk ve kitle gibi kullanımlar, çoğu zaman o ifadeyi dile getirenin tahayyülüne göre anlam kazanmaktadır. Tartışmayı açabilmek için bu kavramların teorik düzlemdeki karşılıklarına bakmayı gerekli görüyoruz.

1830'larda Fransız düşünür Alexis de Tocqueville'in "kitle toplumu" (*mass society*) kavramı üzerinde durduğunu görüyoruz. O, insanların değerlerinin ve fikirlerinin birbirine benzer olmasından hareketle böyle bir toplumu "çoğunluğun tiranlığı" olarak adlandırmıştı (Marshall, 1999: 411). Bu kavram, aslında gündelik dilde *sürü psikolojisi* olarak kullanılan kavramsallaştırmaya

tekabül etmektedir. Tek tek bireylerin kaybolduğu, çoğunluğun hâkim olduğu bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Burada bireylerin ne düşündüğü ya önemli değildir ya da bireyler çoğunluğun dışında bir şey düşün(e)mezler. Bu haliyle aslında Tocqueville, kitle toplumunu çoğunluğun tiranlığına benzetirken normatif bir değer atfederek olumsuzlamıştır.

Sosyal yığın ise “fiziki bir ortamda bulunan fakat aralarında karşılıklı ilişki olmayan kişilerin oluşturduğu bütünlük” (Fichter, 2002: 44) anlamına gelmektedir. Böyle bir bütünlükte üyeler, herhangi bir örgütlülüğe sahip değildir. Aynı zamanda kalıcı bir toplumsal ilişkiden bahsedilemez. Bu tip yapılara, bir dinleyici topluluğuna ya da kalabalığa benzediği için “yığın” (Marshall, 1999: 823) denilmektedir. Kalabalıklar ya da sosyal yığınlar örgütlü olmasalar da; bu birliktelikler için kalıcı bir toplumsal ilişkiden bahsedilmese de; bunları oluşturan insanların fiziksel veya zihniyet olarak bir arada olma hali, ortak bir hassasiyeti ya da kaygıyı taşıdıklarını da gösterebilir. Kolektif davranış o anda, fiziksel birliktelik halinde ortaya çıkar, mesajını verir, hissiyatını gösterir sonrasında bu birliktelik unutulur ya da unutulmaz. Sonuç itibarıyla toplumsal hareketler alanında bir yere oturur.

Kitle, yığın ve kalabalıklar kavramlarının Türkiye özelinde sorunlu bir kullanımının olduğunu düşünüyoruz.¹ Teorik düzlemdeki karşılıklarına işaret ettiğimiz bu kavramlar, Türkiye pratiğinde başka anlamları da sürekli yanına çağırıyor. Bunlardan birisi, belki de en önemlisi; kitlenin, sessiz yığınların veya kalabalıkların sürekli birileri (siyasetçiler, iktidar, ideoloji, din adamları, şeyhler, medya ya da popüler kültür) tarafından yönetildiği, yönlendirildiği ya da güdüldüğüdür. Frankfurt Okulu’nun ileri sürdüğü kültür endüstrisi ve kitle kültürü kavramları esasında bu fikre dayanmaktadır.

Türkiye toplumu için özellikle geniş kesimler hakkında kullanılan “sessiz çoğunluk” tabiri, bir yönüyle bu kesimlerin pasif ve edilgen bir yapıda olduğuna işaret etmektedir. Böyle bir düşünme tarzı, sessiz çoğunluğun hâkim siyasi ideolojiler tarafından yönlendirildiği, marjinal bir entelektüelin ifadesiyle “Türkiye’nin %60’ının aptal olduğu” ya da bir çobanın reyinin bir mankenin reyinden değersiz olduğu fikrini üretmektedir. Buna rağmen çoğunluğunun “taşralı” olduğu iddia edilen bu sessiz kitlenin sesiyle, sözüyle vd. halleriyle kamusal alanda görünmeye başlamasıyla; siyaset, ekonomi, eğitim, sosyal vb. alanlarda önemli yerler işgal etmesiyle birlikte bu kitlenin “koyun” olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır. Fakat bu bağlamda yürütülen tartışmalar

1 Diğer toplumlar için de aynı anlamda kullanıyorsa, o toplumlar özelinde de genelleseyebiliriz.

halen zihniyet ve yaşam tarzı ekseninde çeşitli platformlarda dillendirilmeye devam etmektedir.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren taşranın yükselişi ya da taşranın iktidarı olarak ifade edilen bu durum, genellikle belirli bir partiyle ve onun ideolojisiyle birlikte değerlendirilmektedir. Bu süreci tek boyutlu ele alan argümanlar, iddiaların geçerliliği noktasında sürekli noksan kalacaktır. Hâkim siyasi yapının sessiz çoğunluğu yönettiği fikri bu anlamda tek yönlü bir değerlendirmedir.² Sürecin bütüncül bir okuması yapılacak olursa diyalektik bir ilişkinin varlığı kolaylıkla görülebilir. Bu anlamda hâkim siyasi yapının ortaya çıkışında ve seçim yüzdeleri anlamında başarılı olmasında bu sessiz çoğunluğun refleksleri ve etkinliği görmezden gelinemez. Köyden şehre gelmesine ve köylülüğünü şehirde sürdürmeye devam etmesine rağmen, zaman ve mekân sürekli değişirken bu kesimin değişmemesi gibi bir şey söz konusu olamaz. Ekonomik gelişmişlik, demokratik bilinçlilik, kentlileşme, eğitim seviyesinin artması, iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve sosyal medyanın etkinliği gibi faktörler geniş toplumsal kesimlerin dönüşmesini bu açılardan zorunlu kılmıştır. Yakın tarihimizdeki bazı tecrübeler³, bir şeylerin değişmediğini sürekli gözümüze sokmuş olsa da değişimin kaçınılmaz olduğu sürekli hatırdta tutulmalıdır.

Teorinin Pratiği Kuşatamayışı

Tartışmayı Türkiye özeline ve 15 Temmuz olaylarına taşımadan önce, kitleye dair üretilen teorik yaklaşımların toplumsal gerçeklikle birebir örtüşemeyişi problemine değinmekte fayda var. Bu problem sadece kitle davranışları için geçerli değil, her türlü toplumsal olgu ya da olayın soyutlama düzeyinde ele alınmasıyla da ilgilidir. Sürekli dönüşüm halindeki toplumsal gerçeklik belirli kavramsallaştırma ya da kuramsallaştırmalar ile kaçınılmaz olarak dondurulmaktadır. Dolayısıyla pratikteki toplumsal gerçeklik teorisinin şişesine sığmamaktadır. Ya da teori şişede durduğu gibi pratikte dur(a)mamaktadır.

2 Örneğin dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen kitlesel sivil itaatsizlik eylemleri, sessiz çoğunluk olarak ifade edilen kitlelerin pek de sessiz olmadığını göstermektedir. Bunları birkaç örnekle ele alan bir çalışma için bkz. Karauğuz, 2015.

3 Cumhuriyet’in ilanından bugüne Türkiye’de siyasi krizlere neden olan darbeler, muhtıralar ve ülkedeki iç savaş hali bu tecrübelerden bazılarıdır. Özellikle yaşanan bu olaylara karşı herhangi bir kitlesel tepkinin olmayışı, “sessiz çoğunluk” fikrini haklılaştırmış, Türk halkının “uyuyan bir toplum” olduğu düşüncesini kendi bağlamında kanıtlamıştır.

Kitle davranışı nasıl yönetilir? Nasıl değiştirilir? sorularına cevap aradığı çalışmasında Mark Earls, kitle davranışının bireylerin gerçek ya da algılanan belirli şartlar altında oluşan kurallara bağlı bir etkileşimin sonucu olduğunu (2009: 343) iddia etmiştir. Earls etkileşim vurgusuyla, sosyolojik gerçekliğe fazlasıyla yaklaştığını göstermektedir. Çünkü O, bunun bireylerin birbirinden bağımsız aldıkları kararların ya da kolektif bir çılgınlığın sonucu olduğunu kesinlikle düşünmemektedir. Bu yüzden hem bireysel hem de kitlesel davranışları açıklayabilmek için “ben” kavramından ziyade “biz” kavramının kullanılmasını tavsiye etmiştir. Buna bağlı olarak da kitle davranışlarının değiştirilmesinin zor olduğuna inanmaktadır. Bu anlamda kitlesel hareketleri özellikle yoğun duygusal gerilimleri ve fiziki çatışmaları başlatmak bir kıvılcım atmak kadar kolaydır. Fakat aynı hareketi durdurmak ya da hareketin yönünü değiştirmek büyük bir orman yangınına durdurmak kadar zordur.⁴

Gustave Le Bon’a göre (1969: 22), düşünme ve muhakeme meziyeti olmayan kitleler, fiil ve eylemde fazlasıyla meziyetli olabilirler. Bu yüzden kitlelerden entelektüel bir bilinç beklememek daha doğru olur. Fakat kalabalıkların kudretinin⁵ çok şeyi dönüştürebileceğini bekleyebiliriz:

“Bir psikolojik kitlenin en çok göze çarpan hususiyeti şudur: Kitleyi meydana getiren fertler kimler olursa olsun; yaşama tarzları, iş güçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılar. Bu ruh onları, her biri tek başına, ayrı ayrı buldukları halde duyacaklarından, düşüneceklerinden ve yapacaklarından tamamıyla başka bir tarzda hissettirir, düşündürür ve yaptırır. Bazı fikirler, bazı hisler ancak kitle halinde bulunan fertlerde zuhur eder veya fiil sahasına çıkar.” (Le Bon, 1969: 33).

Kitle hareketlerinin ortaya çıkması için beklediğimiz nedenlerden birisi hoşnutsuzluktur. Kitleler bir şeylerden (geçim zorluğundan, ideolojik gerginliklerden, dini, siyasi baskılardan vb.) rahatsız olacak ki, iç dünyalarındaki değişiklik talebi bir harekete dönüşebilsin. Fakat bunun, yani değişiklik talebinin tek başına yeterli olamayacağını iddia etmek de mümkündür. ABD’li deneme yazarı Eric Hoffer’a göre (1978: 20) “hoşnutsuzluğun bizatihi kendisi her zaman bir değişiklik isteği yaratmaz”. Bunun için başka faktörlerin de devreye girmesi lazımdır. Onlardan birisi Hoffer’a göre “kendini kuvvetli”

4 Bugünkü toplumsal hareketlerin yapısında ve işlevinde yaşanan ciddi dönüşümler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır; siyasi ve ideoloji güdümünden sıyrılma, bağımsız bir eylem alanı yaratma, keskin ve hiyerarşik örgütlenme yerine daha esnek ve heterojen yapılara evrilme, yeni iletişim teknolojilerini kullanma, uluslararası bağlantılar kurma ve stratejiler oluşturma (Işık, 2011: 41) bu dönüşümlerden bazılarıdır. Bu kadar girift, çok yönlü ve geçişken yapılanmalar olması, kaçınılmaz olarak toplumsal (ya da kitlesel) hareketleri (ve sonuçlarını) öngörülemez (ya da ölçülemez) hale getirmektedir.

5 “Kalabalıkların kudreti” tabiri Gustave Le Bon’a ait.

hissetmektir. Anlaşılan o ki, kalabalıkların, sosyal yığınların toplumsal dönüşümü ya da kırılmayı gerçekleştirecek eylemleri, bu gücü potansiyel olarak taşıdıklarına inandıklarında ortaya çıkmaktadır. Çünkü geniş kitleler nezdinde hoşnutsuzluk her daim ortaya çıkabilecek bir durumdur. Fakat kitleler toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için harekete geçecek bir insiyakı çoğu zaman kendilerinde bulamamışlardır. Bu tecrübe ve gözlemler, nihayetinde kitlelerin, halkların, yığınların “sessiz” olduğuna dair teoriyi güçlendirmiştir. Şartların olgunlaştığı (kendini kuvvetli hissettiği ya da muarızının zayıfladığını düşündüğü) durumlarda ise geniş kitleler, eylemleriyle teorik (kendisi hakkında çizilen) sınırlarının ötesine geçmişlerdir.

15 Temmuz’u Doğuran (ve Ortadan Kaldıran) Türkiye Hikâyesi

Günümüz Türkiye’sinde yaşanan herhangi bir olayın nedenlerine dair bir soruşturma yapmak istediğimizde, elimize aldığımız nedenler zincirinin bir ucunun Osmanlı bakiyesine kadar uzandığını müşahede etmek tabii bir durumdur. Nasıl ki Batı toplumları kendi iç kırılmaları olarak kabul ettikleri modernleşme tecrübesini Aydınlanmaya, Sanayi İnkılabına ve Fransız İhtilaline dayandırıyorlarsa, bizim için de önemli kırılma noktası Osmanlı tecrübesinden sonra cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşen toplumsal dönüşüm ya da kırılmadır. Bu hususu kısaca değerlendirdikten sonra yakın tarihimizdeki tecrübemize değinebiliriz.

Osmanlı tecrübesine bugünden baktığımızda devlet ve toplum ilişkisinin dinden kaynaklanan bir meşruiyeti olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Müslüman tebaa için padişahın otoritesi hilafeti temsil etmesi sebebiyle makul ve meşru idi. Müslüman olmayan diğer tebaa için ise devlet askeri bir gücü temsil ediyordu. Devlet vergi vermeleri şartıyla bu tebaanın farklılıklarını yaşamalarına güvence veriyordu. Özetle devletin ya da yöneticilerin işgal ettikleri makamların meşruiyetini topluma anlatmak gibi bir dertleri yoktu.

Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte toplumun bütün kurumları çağdaş bir yönetim biçimine evrildiği, halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesi yüceltildiği için devletli olanların oturdukları makamların meşruiyetini sağlamaları gerekiyordu. Cumhuriyetle birlikte siyasi elitler Osmanlı yöneticilerinin yaptığından farklı bir şeyi yapmak zorundaydılar: Durdukları pozisyonları onaylayan, razı olan, tasvip eden bir toplum inşa etmek. Bunun için cumhuriyetçi elitler, modernleşme/çağdaşlaşma hareketini Osmanlı’dan farklı olarak⁶ uygulamaya koydular. Hükümet olabilmek için meşruiyetin toplumdansız

6 Osmanlı’da modernleşme hareketleri esnasında devlet mekanizmalarını dönüştürmeye yönelik bir hareketti.

alınması gerekiyordu. Çünkü “çağdaş” yönetim biçimi bunu gerektiriyordu. Fakat kendisiyle çelişen yeni bir durum ortaya çıktı. Devletli olmaya aday kesimler, bunu gerçekleştirebilmek için toplumun dönüşmesini gerekli/zorunlu görmüşlerdir. Artık modernleşme devlet eliyle devlet nezdinde değil, devlet eliyle toplum üzerinde gerçekleşmeye başlamıştı.⁷ Yani cumhuriyeti ilan ederek devleti modernleştirdiğini düşünen çağdaş kesimler, toplumu modernleştirerek hem kendi durdukları zemini güçlendirecekler, hem de toplumu bütünüyle çağdaşlaştırmış olacaktı. Bir parlamento kuruldu. Fakat uzun yıllar seçim yapılmayarak ya da formalite seçimlerle siyasi sistem işletilmeye çalışıldı. Bu süreçte geniş toplumsal kesimler olarak ifade edeceğimiz halk -belki de bugünkü iletişim imkanlarının yoksunluğundan dolayı- ile devlet⁸ arasında bir mesafe vardı. Siyasi düzlemde cumhuriyet, Osmanlı bakiyesini reddetse de toplumun -kültürel anlamda- devleti baba gibi görme güdüsünden bir bakiye olarak yararlanmıştır. 1940’lardan sonra gerçek anlamda çok partili hayata geçişle birlikte, bu tarihten önce sanki hiç yokmuş gibi kabul edilen bir kesimin sesinin, soluğunun varlığı hissedilmeye başlanmıştı. Osmanlı’nın siyasi gücünü kaybetmiş olması, yeni bir devlet yapılanmasının oluşturuluyor olması, ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki buhran hali, bu toplumun uzun yıllar boyunca sessizliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Sessizliğini bozduğu zamanlar ise genellikle seçimlerin olduğu zamanlara tekabül etmektedir. Mesela Demokrat Parti’nin 1950’deki seçimi kazanmış ve 27 yıllık tek partili iktidar dönemini sona erdirmiş olması, geniş toplumsal kesimlerin bir kitle refleksi göstermeye başladığının -yakın tarihteki- ilk örnekleridir.

Demokrat Parti’nin iktidara gelişini bir örgütsel hareket, yeni bir düzen inşası olarak görmek doğru olmaz. Çünkü partinin kurucularına baktığımızda bir tepki hareketidir. Toplumun o günkü siyasi tercihinin baktığımızda ise refleksif bir tutum gösterildiği açıktır. Fakat bir kitlenin oluştuğunu ya da kitlesel düzeyde bir örgütlenmenin olduğunu söylemek zordur. Zaten o tarihlerden bugüne kitleler, devletle ilişkisini nasıl şekillendireceğini, nasıl bir pozisyon alacağını çoğu zaman bilememiştir. Belki buna sebep olan en temel problemlerden birisi, mütemediyen gerçekleşen darbelerdir.

Askeri darbelerin Türkiye toplumunun psikolojisini altüst ettiği sarıh bir vakadır. Menderes’in ve iki DP’li bakanın 1961’deki idamları, 1970’lerde

7 Burada özetle ifade etmeye çalıştığımız değerlendirmeler için ayrıntılı olarak bkz. (İnsel, 2014)

8 Burada siyasi ve askeri merkezi kastediyoruz. Yoksa halk devletle ya da devleti temsil eden memurlarla çeşitli vesileler karşılaşıyor ya da yüzleşiyordu.

gerçekleştirilen idamlar, 1980’lerde hapisanelerdeki işkenceler ve darbe sonrası idamlar, 1990’larda İslamcılara yaşatılan bunalımlar; bütün bunların hepsi geniş toplumsal kesimlerin sindirilmesi yönünde atılan adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu olaylara karşı mikro düzeyde tepkiler gösterilmiş olsa da bugüne taşınan makro düzeyde bir örgütsel hareketliliğin olmadığını görüyoruz. Aslında geniş kitleler olarak sessiz yığınlar sadece bu darbelerin sonucu olarak ortaya çıkmamış, aynı zamanda bu müdahaleleri gerçekleştirecek olanlara imkân/ortam hazırlamıştır. Geniş kitleler bu özelliklerini nereden almış olursa olsunlar, bir vakta olarak neredeyse her tecrübeye “taşralı” olduğunu, “muhafazakâr” olduğunu, isyankâr olmadığını tekrar tekrar göstermişlerdir. Cumhuriyet sonrası devlet, Osmanlı bakiyesini reddetse de toplum bunu reddetmemiş, devlete olan bağlılığını ve saygısını afaki durumlarda bile muhafaza etmiştir.

Buraya kadar söylenenlerden hareketle Türkiye toplumunun ekseri çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türk vatandaşlarının, siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlere neden olan darbeleri kanıksadıkları, onayladıkları, meşru gördükleri anlamı çıkarılmamalıdır. Belki bu yaşananlara karşı sesleri/sözleri kısık çıkmış olabilir, olan bitene elleriyle müdahale edememiş olabilirler, fakat kalpleriyle buğz etmediklerini bilmek mümkün değil. Bu yüzden azınlıklar ya da sessiz yığınlar fark etmez her toplumsal kesim, -örgütlü ya da değil- toplumsal dönüşüme etki edecek potansiyeli bünyesinde taşır. Bu potansiyeli hangi ortam ve şartlarda göstereceği, o zamanın kendi koşullarına göre değerlendirildiğinde ancak ortaya çıkabilir. Ayrıca darbelerden sonra yapılan seçimlerde darbecilerin istememelerine rağmen muhafazakâr halk kitlelerinin destekledikleri partilerin güçlü bir şekilde iktidara gelmeleri de sessiz tepkinin demokrasi yoluyla ifadesi olarak kabul edilebilir.

Bu makalenin konusu olması hasebiyle 15 Temmuz darbe girişimi ve sessiz yığınların sessizliğini bozması, sadece bugüne dair değil, yakın tarihe dair yeni yorumların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Sosyal bilimciler olarak, tecrübeye dayalı bir analiz ortaya koymak istiyorsak, bu yeni tecrübeyi bir parametre olarak değerlendirmek durumundayız. Bugüne kadar darbelere ve devrim müdahalelerine karşı toplumun bir tepki göster(e)meyişi, bir tecrübe olarak sosyal bilimcilere bazı fikirler veriyordu. Bu fikirler darbeden yakın zaman önce bir şekilde de ortaya çıkmıştı: “Televizyonda sokağa çıkma yasağı gören kitle sokağa çıkamaz”, “darbe olunca cami avlusunda evi olan hoca bile camiye gidemez”, “bunlar kuru kalabalıklar”, “yine çıksa yüz tane komünist çıkar” şeklindeki ifadeler rahatça kullanılabilmiştir. Özellikle sağ muhafazakâr

kesime işaret eden bu ifadeler, bizim de üzerinde durduğumuz toplumsal kesimin pasif, sessiz, korkak özetle edilgen oluşuna vurgu yapmıştır.⁹

15 Temmuz darbe girişimine karşı geniş toplumsal kesimlerin gösterdiği tepki ya da direniş, Türkiye’de farklı pek çok kesim tarafından da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Özellikle son on beş yıl içinde geçmiş darbeler hakkında yürütülen davalar, bu şaşkınlığın derecesini önemli oranda arttırmıştır. Çünkü 12 Eylül, Balyoz ya da Ergenekon davalarında daha önce darbeye teşebbüs edenlerin yargılanıyor olması, darbeciliğin hesabının sorulduğu ve tekrar kimsenin darbeye cesaret edemeyecekleri düşüncesini yaygınlaştırmıştı.¹⁰ 27 Nisan 2007 tarihinde TSK tarafından verilen e-muhtıraya karşı dönemin başbakanının göstermiş olduğu duruş da “artık darbe olmaz” düşüncesini güçlendirmişti. Sonuç itibarıyla 15 Temmuz 2016 tarihine kadar kamuoyunun darbe olacağına dair tahmini ya da beklentisi pek yoktu. Bu süreç aynı zamanda toplumun böyle bir olayla karşılaştığında nasıl bir tepki göstereceğini de kestirilmez kıldı.

Özetle 15 Temmuz girişimini ortaya çıkaran da onu ortadan kaldıran da aynı toplumun tecrübesidir.¹¹ Türkiye’de muhafazakâr, Anadolu ve “taşralı” kitle, 28 Şubat son post-modern darbeden bugüne kendisinin, ülkesinin ve dünyanın değiştiğinin göstermiş bulunmaktadır. Bugüne kadar tepkisini susarak göstermiş olması, bir tepkisizlik olarak yorumlanmış olabilir. Fakat bugün 15 Temmuz girişimine karşı gösterilen tepki ya da direnç, “egemenlik, milletindir” ifadesinin pratikte kanıtlanmış halidir.

Sonuç Yerine: “Sessiz Yiğın”ların Teorideki ve Türkiye’deki İsyanı

Kitle, yiğın ve kalabalık kavramlarından bahsederken, esasında bu kavramların toplumsal gerçeklikte teoride durduğu gibi durmadığına vurgu yapmak istedik. Toplumsal gerçeklikler belirli kavramsallaştırmalarla teorik düzleme taşındığında, -belki de zaruret icabı- bazı hususiyetler, önemli

9 15 Temmuz darbe girişiminden yaklaşık 1 ay önce yayınlandığı iddia edilen programdaki Osman Özsoy’un ifadeleri. Özsoy, aynı programda “keşke albay olsaydım, bu ülkeye daha iyi hizmet ederdim.” şeklinde bir ifade kullanmış ve kamu nezdinde darbeyi önceden bildiği iddia edilmiştir. Hatta darbenin planlayıcılarından olduğu düşünülmektedir. (bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=BEL6L3iNBrs>)

10 Bu davalarda askerleri ve diğer zanlıları yargılayanların, bizzat 15 Temmuz’u organize edenlerin olması Türkiye’nin ne kadar büyük bir tehlikeyle/sorunla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

11 15 Temmuz darbe girişimini diğer darbelerden farklı kılan özelliklerden birisi, geçmişteki askeri müdahalelerin kendilerine bir şekilde toplumsal meşruiyet bulmuş ya da üretmiş olmalarıdır. Ülkenin toplumsal ve siyasi alanda yaşamış olduğu çatışma/kriz, hem darbeyi haklaştırmış hem de toplumsal refleksin doğmasını engellemiştir. Fakat 15 Temmuz girişiminde böyle bir meşruiyet zemini yoktu. Dolayısıyla kitlenin refleksi bu süreçte doğal ve kaçınılmaz olmuştur.

nüanslar kaçırılmaktadır. Yani tarihsel bir gerçeklikten hareketle sosyal bir teori üretilmeye çalışıldığında, o tarihsel bağlam parantez içine alınmakta ve tarih üstü (evrensel) bir yaklaşım üretilmeye çalışılmaktadır.¹² İnsanın bir yönüyle ürettiği ve aktörü olduğu toplumsal gerçeği, bu gerçeklikten ayırıp soyut bir alana taşımak o gerçekliğin canlılığını kaybetmesi anlamına gelebilmektedir. Sessiz yığınların teorideki isyanı, insanın kendisini teoride ya da başka alanlarda tanımlamaya, çerçeve çizmeye, kısıtlamaya çalışanlara karşı isyanıdır. Kitleyi, yığını ve kalabalıkları oluşturan aktörler olarak insanlar; fiziksel olarak yığın ve kalabalığı ifade ederken aynı zamanda insan olma potansiyelinden hareketle kolektif bir bilinç de üretebilirler. İnsan kendisini tanımlayan tanımlamaları aşacak, bu tanımlamaları sürekli güncellemek zorunda bırakacak bir haslete sahiptir. Sessiz yığınların teorideki isyanı aslında insanın kavramlara hapsedilmeye karşı isyanıdır.

Bu makale anlaşıldığı üzere Türkiye’de toplumu ya da halkı sessiz çoğunluk olarak görmenin sosyolojik olarak eleştirisidir. Yakın tarihteki tecrübeler bu toplumun kendi kaderini değil, başkalarının kendisi için yazdığı kaderi oynadığı fikrini desteklemektedir. Çünkü İstiklal mahkemelerinde idam edilenlere karşı, Adnan Menderes ve arkadaşlarının idamına karşı, 1960, 1980 darbelerine 1971, 1997 muhtıralarına karşı bu toplum hep sessiz kalmıştır. Dolayısıyla bu tecrübelerden hareketle, bu toplum hakkında sessiz çoğunluk tanımlaması yapmak olağandır.¹³ Fakat başta da söylediğimiz gibi her yeni tecrübe, yeni değerlendirmeler yapmayı zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple 15 Temmuz ve sonrasında yaşananlar sadece “sessiz yığın”ların kendisini sürü ya da koyun diye tanımlayanların teorisine karşı bir cevap değil, aynı zamanda sessiz olmasından istifade edip, sessizliğini -belki de çok uzun yıllar- sürdürmesi için mücadele eden kesim(ler)e karşı bir cevaptır.

Özgürlüğün kıymetinin anlaşılması, kazanılan imkânlardan vazgeçilmek istenmemesi, Müslümanların yaşadığı topraklardaki siyasi ve insani krizler, bu toplumun sessiz kalmayı neden tercih etmediğini göstermektedir. Aynı zamanda ülkeye hükümet eden siyasi yapılanma, cumhurbaşkanı ve sessiz çoğunluğun arasındaki ideolojik ya da zihni örtüşme, bu sesin ve isyanın güçlü çıkmasını sağlamıştır. 15 Temmuz öncesinde, bu toplumda savaşa

12 Bu konuyla ilgili yapılan müstesna bir çalışma için bkz. Gulbenkian Komisyonu (2008). Sosyal Bilimleri Açın, İstanbul: Metis Yayıncılık

13 15 Temmuz darbe girişiminden bir yıl önce psikiyatrist Erol Göka bir köşe yazısında, Türkiye’de toplumu oluşturan insanların ekserisinin merkez değerler etrafında kümeleştiğini ifade etmiştir. Ona göre bu insanlar çoğunlukta olmalarına mukabil sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bu merkezi değerleri siyaseten temsil eden merkezi de siyasi merkez olarak adlandırmıştır (Göka, 2015).

gidecek insanı bulmanın imkânsız olduğu düşünülürken, sonrasında savaş gibi büyük kırılmalara karşı bile mücadele edecek (hem zihinsel olarak hem de bedeniyle) ne kadar çok insanın olduğu anlaşılmıştır.

15 Temmuz darbe girişimi ve halkın buna karşı verdiği mücadelenin ayrıntılarına girmek muhtelif yayınların konusu olduğu için bu noktalara değinmemeyi tercih ettik. Vurgumuz -bu olay üzerinden- kitle hareketlerini basit parametrelerle açıklamanın yetersizliği üzerine olmuştur. Tek başına bir birey de bireylerin oluşturduğu kitleler de her zaman tahmin edildiği gibi ve kendisinden beklendiği gibi davranmaz. Bu yüzden insan faktörünün devrede olduğu bütün oluşumlarda öngörülemez olana, sürprize bir paye mutlaka verilmelidir.¹⁴

Kaynakça

- AKIN, Mahmut H. (2016). 15 Temmuz ile ilgili Sosyolog Görüşleri, Mülakatlar, SOSYODER Sosyologlar Derneği. (link: http://www.sosyoder.net/?page_id=908)
- EARLS, Mark (2009). *Sürü: Kitle Davranışı Nasıl Yönetilir? Nasıl Değiştirilir?* (çev: İclal B. Özçelik), İstanbul: MediaCat Kitapları.
- FICHTER, Joseph (2002). *Sosyoloji Nedir* (çev: Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÖKA, Erol (2015). “Sessiz Çoğunluk” Neden Sessiz? Yeni Şafak Gazetesi, 31 Mayıs 2015.
- Gulbenkian Komisyonu (2008). *Sosyal Bilimleri Açın* (çev: Şirin Tekeli), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- HOFFER, Eric (1978). *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi* (çev: Erkil Günür), İstanbul: Tur Yayınları.
- IŞIK, Gülcan (2011). Toplumsal Hareketler: Tarih-Kuram ve Kapsam. *Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar* içinde. (ed. Gülcan Işık), Ankara: Nobel Yayıncılık, s.1-44.
- İNSEL, Ahmet (2007). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- KARAUĞUZ, Ahmet Melih (2015). Kitlelerin Sessiz Direnişi: Sivil İtaatsizlik. *Mahalle Mektebi Hayat ve Edebiyat Dergisi*. Kasım-Aralık 2015, sayı:26, s.83-85.
- LE BON, Gustave (1969). *Kitleler Psikolojisi* (çev: Selahattin Demirkan), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- MARSHALL, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

14 15 Temmuz hareketi ve Türkiye sosyolojisi açısından ne anlama geldiği hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. (http://www.sosyoder.net/?page_id=908)